

תהום שפה

דנה אמיר

פרק חמישי

על היעדר פונקצית העד בנפש

הספרות העוסקת בטרואמה ובהתמודדות נפשית עם טראומה מתייחסת בהרחבה לנושא העדות, ולתפקידו החיוני של האחר כנושא עדות לטרואמה שפעמים רבות הקורבן עצמו לא היה, וגם לא יכול היה להיות, עד לה. כותבים משדות תאורטיים שונים (Laub and Auerhahn, 1993; Oliner, 1996) מתארים טראומה כדבר מה המתרחש 'שם, הרחק', לא כמאורע השייך לסובייקט החווה, לאני. הטראומה מדומה פעמים רבות למאורע חיצוני המנותק מן המספר שחונה אותו. לעתים קרובות ניצולי טראומה מדגישים כי הם אכן חיים בשני עולמות נפרדים: עולם הזיכרונות הטראומטיים (שהוא מעין הווה נצחי), ועולם המציאות (שהוא ההווה הקונקרטי). לעתים קרובות אין הם מעוניינים ואף אינם מסוגלים לאחד את שני העולמות, דבר המשמר את הזיכרון הטראומטי עצמו כקפוא וחסר זמן, והופך את התנועה הנפשית כולה לאוטומטית, חסרת מטרה ונטולת פשר. הדס ויסמן וז'ק ברבר (Wiseman and Barber, 2008) מתייחסים לכך כאל 'מוזיקת הידיעה-אי-הידיעה' העוברת בין דורות הניצולים. קאתי קרות כותבת בהקשר זה על הפרדוקס הטראומטי, שבתוכו המגע הישיר ביותר עם המאורע האלים עשוי להיות דווקא באמצעות אי-היכולת לדעת אותו (Caruth 1996: 91–92). הטראומה איננה רק החוויה הישירה, היא טוענת, אלא גם החמצת החוויה הזאת: לא האיום כשלעצמו אלא העובדה שהאיום מזוהה ככזה רק רגע אחד מאוחר מדי. מאחר שלא נחוה בזמן – המאורע נידון מעתה לא להיות לעולם 'ידוע במלואו' (שם, עמ' 62). בסל ון דר קולק (Van der Kolk, McFarlane and Weisaeth, 1996) טוען בהקשר זה כי מאורעות מבעיתים עשויים להיזכר בחיות קיצונית, או לחלופין להיות כאלה הדוחים לחלוטין כל אינטגרציה. אלה הם זיכרונות הנותרים רבי עוצמה אך קפואים, כלומר בלתי ניתנים לשינוי, לא על ידי תהליכים נסיבתיים ולא על ידי הזמן החולף. הם אינם מושאים להטמעה או לשינוי התפתחותי משום שאינם עוברים כל אינטגרציה לתוך הרשת האסוציאטיבית. מתוך כך הם נותרים חסויים, שומרים על כוחם המגנטי בתוך הבהירות המפורטת ורבת הסתירות, בתוך העמימות הדחוסה האופפת אותם. חוויות טראומטיות, הוא ממשיך וטוען, אינן עוברות התמרה לכדי נרטיב אישי, אלא מוטבעות כרשמים ראשוניים שאינם מקבלים ייצוג מילולי (שם, עמ' 296, 282). שנדור פרנצי מתייחס לטרואמה כאל חוויה טוטלית שבה הכזיב האובייקט את הילד באמצעות פעולה או באמצעות אי-היכולת לפעול (Ferenczi, 1921). עקב כך הסובייקט הילדי מוצא להורג על ידי פיצול, ומאחר שאינו קיים עוד גם אינו חש כאב ואינו מודאג מאובדן או מהרס אפשרי שלו ושל גופו. כל אלה מתרחשים, מבחינתו, אצל מישהו אחר. תהליך ההחלמה מטרואמה יכול להתרחש, לטענתו של פרנצי, רק במערכת יחסים מאחה, שבה מתרחשת טרנספורמציה מזיכרון טראומטי לזיכרון נרטיבי, כלומר מפיצול –

ליכולת לספר סיפור. טרנספורמציה כזאת מותנית באפשרות הטיפולית לשחזר את החוויה הטראומטית, זו שנרשמה כאוסף של 'תחושות גוף ללא תמונה, רגשות ללא מחשבה ותמונות ללא רגש', ולחבר את טלאיה לכדי נרטיב היסטורי כולל (Ferenczi et al., 1921).

במאמר שכותרתו 'Traumatic Shutdown of Narrative and Symbolization', העוסק בנרטיבים של עדות, לאוב (Laub, 2005) מצטט את מור (Moore, 1999) הטוען כי למעשה אנו יודעים שהמאורע הטראומטי התרחש רק כשהאחר מסוגל לספק לו נרטיב. לאוב עצמו טוען באותו מאמר כי אדם יכול להכיר את סיפורו רק כשהוא מספרו לעצמו, או למעשה לנמען ('thou') הפנימי שלו. אך מאחר שטראומה היא פגיעה קריטית באחר החיצוני והפנימי, כלומר בנמען של כל יחסים דיאלוגיים באשר הם – היא מחסלת את האפשרות של 'דיאדה אמפתית' בייצוג הפנימי של העולם, ומותירה את מי ששרד ללא נמען לפנות אליו, לא מחוץ לו ולא בתוכו. מצב זה של אובדן אובייקט קטסטרופלי כופה על הקורבן להפנים את האובייקט היחיד הנגיש לו, הוא התוקפן, כוללת-עצמי ממאיר (Kohut, 1971) שאתו הוא מפתח הזדהות. הרעיון הזה מזכיר את טענתו של פרנצי כי ילדים שנתקפו או נוצלו על ידי מבוגר כופים את עצמם לרצון התוקפן ומזדהים עמו לעתים מתוך שכחה עצמית מוחלטת (Ferenczi, 1933). בהמשך אותו מאמר לאוב טוען כי כדי להבין את האפקט המפרק של החוויה הטראומטית עלינו להניח את נוכחותן ההרסנית של נגזרות משוחררות, בלתי מנוטרלות, של דחף המוות. אובדנו הטראומטי של האובייקט הטוב ושל הקשר הליבידינלי אתו משחרר את כוחות דחף המוות שעד כה היו מנוטרלים, ומעצים את השפעתם. לאוב אף טוען כי תגובת האדם לטראומה מכל סוג שהוא דומה מאוד לקו המחשבה של גרין (Green, 1996) שעה שהוא דן בילד הגדל בצֶּלֶה של אם מתה: עם אובדן האובייקט הטוב, חי הסובייקט הילדי רק את הכמיהה להיזרק אל תוך האֵין. טריטוריית האֵין מאופיינת בעיכוב ובחסימת תהליכי החשיבה, בעיכוב פונקציית ההסמלה, ולבסוף בשיתוק המחשבה וביצירת חור בפעילות המנטלית יחד עם אי-יכולת להתרכז ולזכור. הילד הגדל עם אם מתה הופך למרוקן נרקיסיסטי בתוך יקום נטוש עד מוות.

הפילוסוף האיטלקי ג'ורג'יו אגמבן מתאר את תהליך העדות ככזה הנוצר במרווח בין הניצול היכול לדבר, זה שיש לו קול אך אין לו דבר שהוא יכול לאמרו, לבין המוֹזְלָמָן, זה שהגיע אל המקום 'שבו משהו ששוקע עד התחתית עובר דה-סובייקטיביזציה מלאה ונאלם דום', כלומר יש לו הרבה מה לומר אך אין לו קול שבאמצעותו הוא יכול לדבר (אגמבן, 2009, עמ' 139).

בספרה 'עדות' כותבת שושנה פלמן: "משהו קרה" – זו היסטוריה. "מישהו מספר למישהו שמישהו קרה" – זה סיפור. היחסים בין ההיסטוריה לסיפור הם יחסים מורכבים. במובנים רבים סיפור הוא גם היגד היסטורי, ממש כשם שהיסטוריה היא גם פירוש עובדות העבר באמצעות סיפורן (Felman and Laub, 2008: 97).

בתוך ההגדרה של סיפור כמצב שבו 'מישהו מספר למישהו שמישהו קרה' מצביעה למעשה פלמן על החשיבות העצומה שיש לכל קודקודי המשולש: הסיפור, הקול המספר את הסיפור, והאוזן השומעת. בהיעדר אחד מהם לא תהיה לנפש יכולת לספר סיפור או לכונן את עצמה כסיפור. בדיון שלה על יצירתו של אלבר קאמי 'הדֶבֶר' (2001) היא כותבת:

מה שבולט בבחירתו של קאמי במטאפורה במקום ברפרנט או במושא ההוראה ההיסטורית, הוא שהקבר אינו אירוע כלשהו המשמש תחליף מטאפורי, אלא אירוע בלתי אפשרי מבחינה היסטורית, אירוע בלא רפרנט. [...] עדותו של קאמי אינה נסובה בפשטות על ההיסטוריה כפשוטה; היא נסובה על אי-ממשותו של הפשט, על נקודת המגוז ההיסטורית המסמנת את אי-היתכנותו (עמ' 104–105).

בהמשך היא כותבת:

באופן פרדוקסאלי, האירוע מתרחש מבחינה היסטורית בעצם היעלמותו כממשות היסטורית וכאפשרות רפרנציאלית; כאילו היעלמותו, פשוטו כמשמעו, היא-היא הפרטיקולאריות ההיסטורית של האירוע לפני ואחרי התרחשותו. במילים אחרות, האירוע מתרחש כמה שאינו נתמך על ידי המסגרת המושגית הקרויה 'היסטוריה', כמה שאין לו מקום ולכן אינו יכול להיטמע או להשתלב בשום מסגרת ייחוס תרבותית קיימת. מאחר שביכולתנו להעיד רק על מה שבהישג תפיסתה של מסגרת ייחוס מושגית שאינה מדירה אותנו – השואה זוכה לעדות בדמות הדָּבָר כאירוע שהספציפיות שלו טמונה בדיוק בעובדה שמבחינה היסטורית לא יכולים להיות לו עדים (עמ' 106).

בהמשך אותו פרק פלמן מגדירה מהי 'עדות ראייה היסטורית בבשר החי':

על גיבורו של 'הקבר' ללמוד על בשרו מהי שואה, מהי הרשעה מוחלטת: '[זוהי] תופעה המאלצת אותך להיות את מותך שלך, ובאורח פרדוקסאלי לשאת עדות לחוויית מותך שלך; חוויית מוות שאפשר להבינה באמת ובתמים, להיות לה עד, רק מבפנים (תוך הכחדה של העד עצמו); חווייה רדיקאלית שאף צופה חיצוני לא יכול להיות לה עד, אבל אף עד לא יכול להיות, או להישאר, חיצוני לה (עמ' 110).

כוונתי להשתמש בנאמר עד כה כנקודת מוצא לדיון במצב הנפשי העקור שאינו תוצאה של טראומה נקודתית, מסיבית, הגורמת להרס או אובדן האובייקט הטוב, אלא של טראומטיזציה מתמשכת, לעתים בין-דורית או מועברת בין הדורות, כזאת שבעטייה אי-אפשר כלל לבנות אובייקט טוב שאפשר לאבדו. הטרואומטיזציה הראשונית, המצטברת, תידון כאן כתופעה המוחקת או מונעת כליל את כינונה של מה שאכנה מעתה 'פונקציית העד' בנפש.

בהמשך לדיון הקודם בשלוש הפונקציות של האם ביצירת השפה הנפשית, טענתי היא כי פונקציית העד, שהיא הפונקציה של מתן התוקף לחוויית האני, מבוססת על היכולת לתנועה בין הגוף הראשון לגוף השלישי של התחביר הנפשי, או בין 'היות אני' לבין היכולת לחרוג מן האני. לנוכח

סיטואציה ראשונית טראומטית מדי, כזאת שבה אין לסובייקט הילדי יכולת לכוונן חוויה של אני, וגם לא יכולת לחרוג ממצב חוסר הישע אל היכולת לספר סיפור – מתאינת פונקציית העד בנפש, ואתה גם היכולת להיות בעליה של החוויה. אי-יכולתו של האדם להיות עד מהימן לעצמו הופכת אותו לעד אובססיבי לכול, ואת הכול לסוג של עדות על אודותיו. בסופו של דבר נוצרת חוויה המציבה את האני בתוך טריטוריה של שוויון מדומה בין פנים לחוץ, טריטוריה שלמעשה אינה פנים ואינה חוץ, ואינה מאפשרת קיום בעל נפח או תוקף ביניהם.

תפקידה המרכזי של פונקציית העד בנפש איננו קשור רק ביכולת לשמר תחושה רציפה של ספונטאניות וחיות – אלא גם ביכולת להתמודד עם טראומות מאוחרות יותר באמצעות היכולת לנוע בין עמדת הקורבן לעמדת העד. תנועה זו היא תנועה חיונית בתוך תהליכי ההחלמה מטרומה, משום שהיא מאפשרת מצד אחד את המגע עם החוויה הטרומטית ומצד שני את היכולת להעביר את החוויה טרנספורמציה שבתוכה היא עשויה לקבל משמעות חדשה. בהיעדר היכולת לנוע בין העמדות האלה חובר האדם לממשות הטרומטית ללא יכולת להתרחק ממנה מצד אחד – וללא יכולת לשמר חיבור אתה מצד אחר. במצב הזה הופכת הטרומה למה שאכנה בהמשך 'קניין שלילי'. זהו מצב שבו החומרים הטרומטיים מאיינים את הסובייקט החווה. מאחר שלא מתאפשר ייצוג של הטרומה וגם לא חיבור חווייתי חי אתה – השיח הפנימי הופך לשיח בעל כללי תחביר ספק פסיכויטיים ספק אוטיסטיים, כאלה החוצצים הן בין האדם לבין הטרומה והן בין האדם לבין עצמו.

העד המופנם או פונקציית העד בנפש

בבסיס הנסיבות הנפשיות המדירות את האדם מהיות עד לעצמו מצויה טראומטיזציה מתמשכת של היחסים המוקדמים, המחסלת את יכולתו של האדם ליצור מסגרת התייחסות שבתוכה הוא חווה את עצמו כבר קיימא וכניתן לתפיסה קוהרנטית על ידי אחר. אין מדובר בטרומה שיש לה קווי מתאר או מיקום במקום ובזמן, אלא בתהליך המדיר את האדם מן היכולת לזהות בכלל שהייתה טראומה, או להבחין בעובדה שהוא לוקח חלק בהתרחשות קטסטרופלית. היעדר מוחלט של פונקציית העד בנפש נובע מכך שמשוהו בהיסטוריה האישית של האדם מדיר אותו מן היכולת להרגיש מודר: אין פנים שהוא יכול להיות מחוץ לו. אין משהו יציב או מוצק דיו כדי שיוכל לחוש מושלך מתוכו; והרי אין דרך להיות מגורש מתוך הגירוש או מודר מתוך ההדרה עצמה.

אם העד החיצוני הוא זה המקנה לאחר 'ידיעה ממקור ראשון', 'ידיעה על בשרו', 'ידיעה שההיסטוריה היא עניינו של הגוף' – כפי שטוענת פלמן – פונקציית העד בנפש היא הגוף השלישי המופנם והאופן שבו הוא מאשר ומאפשר את קיומו של גוף ראשון יודע ובעל תוקף. ידיעה של הגוף הראשון נושאת בתוכה תמיד, גם אם לא במודע, את אישורו של הגוף השלישי. ה'אני יודע' מבליע בתוכו תמיד גם חוויה של הצבעה על אמת אובייקטיבית, חוויה שמהותה – 'זה נכון'. במובן זה היסטוריה, יותר משהיא עניינו של הגוף הפיזי, היא עניינו של הגוף המדבר.

עדות, בלשונה של פלמן, היא הרגע שבו הסיפור מדביק את ההיסטוריה, או שבו הסיפור הופך להיסטוריה. באופן הממשיך את קו המחשבה שלה, היעדר פונקציית העד בנפש איננו רק השתיקה או

ההשתקה שהן התוצאה הבלתי נמנעת של טראומה חיצונית לסובייקט. הוא בבחינת חסימה התפתחותית של יכולתו של הסובייקט ליצור סיפור שידביק את ההיסטוריה שלו, או להפוך את ההיסטוריה שלו לסיפור.

בתוך ההווה הנפשית של ניצולי טראומה מתקיימים יחסי גומלין מורכבים בין חוויית ה'היות קורבן' לבין פונקציית העד. במקרים מסוימים לפחות, המבט הישיר לתוך עיניו של פושע עשוי להיות מאיים יותר מכל כלי נשק המכוון נגדו. יתר על כן, רוצחים ואנסים חשים פעמים רבות צורך להסביר את עצמם לקורבנותיהם לפני שהם מבצעים בהם את מעשיהם. הסיבה לפעולות תמוהות אלה איננה קשורה בחמלה שהם חשים כלפי הקורבנות. היא קשורה בכך שעצם ההסבר מכונן את הקורבנות כעדים, כלומר כנותני פשר למעשי הפשע המבוצעים בהם. העד איננו רק קורבן: הוא קורבן בעל קול.

ואולם יחסי הגומלין בין 'היות קורבן' ל'היות עד' מתקיימים במובן מסוים גם בתוך הנפש התינוקית. כוונתי לכך שפונקציית העד בנפש מתפתחת לא רק כתגובה ליכולת האימהית 'להעיד' על התינוק ולתקף בעצם עדותה זו את הגוף הראשון הנפשי שלו. היא נובעת גם מעצם החוויה של היות התינוק 'קורבן' להשפעתה העצומה של האם, ולמגוון הפעולות המילוליות והגופניות שאמנם נועדו לטפל בו – אך בצד זה יוצרות או מכוננות את החוויה שלו כחסר ישע. כזכור, פיירה אולניה היא שטבעה את המושג 'אלימות ראשונית' בהתייחס להשפעתה הגדולה של האם על נפש התינוק (Aulagnier, 2001). אלימות ראשונית זו מסמנת כל פעולה נפשית שבה האם כופה מחשבה, רגש או מעשה על נפש התינוק הנאלצת להגיב לה. מידה מסוימת של אלימות ראשונית היא נורמלית ואף הכרחית, לפי אולניה, לשם בניית החלק יוצר המשמעות של האני. ואולם מידה מופרזת של אלימות ראשונית הופכת לאלימות שניונית, שהיא האלימות כפי שאנו מכירים אותה, אלימות במובן הנוהג.

מה שאני מבקשת לטעון כאן הוא שהמצב התינוקי חסר הישע הוא המגרה מבחינה התפתחותית את היווצרות פונקציית העד הנפשית, כלומר את הצורך לחרוג מתוך הסיטואציה הראשונית הקורבנית למצב של יכולת להתבונן בה ולתת לה פשר. פונקציית העד מסייעת לתינוק לשרוד את האלימות הראשונית הבלתי נמנעת באמצעות יכולתו להעיד על עצמו דווקא בתוך סיטואציה שמתוכה הוא מודר כבעל רצון או כבעל חופש. זוהי הפונקציה המגינה על לכידותו של האני במקום שבו אין לו חופש תנועה. מדובר אפוא בפונקציה המתפתחת בתגובה למידה **נסבלת** של היות 'חסר ישע' ולנוכח חוויה מספקת של היות 'נצפה' או נראה על ידי שלישי. במובן זה השלישי – המונכח באמצעות האב או כל שלישי אחר, קונקרטי או מדומיין, המשמש בתפקיד הזה כלפי יחידת האם-תינוק – הוא המצע הראשוני של העד המופנם. מידה אופטימלית של חוסר ישע תפנה את הילד אל השלישי הקונקרטי או המדומיין ותאפשר לו לחרוג מעצמו (כקורבן) דרך אימוץ והפנמה של פונקציית העד שהשלישי הזה ממלא. יכולתו של הסובייקט התינוקי להעיד על עצמו תאפשר לו להרגיש שהוא אינו מודר מעצמו. אם כן, פונקציית העד היא חוויית 'הצופה בתוך הנצפה'. היא החירות לחרוג מתוך גבולות חוסר הישע, כלומר מתוך גבולות הגוף ומתוך מגבלות המציאות, אל תוך היכולת לספר סיפור.

במצבים שבהם החריגה הזאת איננה אפשרית – חוסר הישע אינו מפעיל את פונקציית העד אלא מחסל אותה. כמו כן, היעדר האפשרות המסומנת של 'אחר', או של חריגה מן העצמי, מכלה לא רק את

האופציה של הגוף השלישי אלא גם את האופציה של הגוף הראשון. במילים אחרות, מידת חוסר הישע (הקשורה באלימות האימהית) מחסלת את הגוף הראשון, והיעדר נוכחותו של שלישי מחסלת את הגוף השלישי. מאחר שפונקצית העד המופנמת קשורה בתנועה בין הגוף הראשון לשלישי – היא נפגמת מאוד או איננה מתפתחת כלל.

ככל שהפגיעה מוקדמת יותר ועוצמתה גדולה יותר – כך גדולה מידת הנזק. במצבים מסוימים אפשר להבחין בפונקצית עד שברירית ביותר, ואילו במצבים אחרים מדובר בפונקציה שלא נבנתה כלל. מצבים אלה דומים מאוד באיכותם למצבים אוטיסטיים.

במאמרו היפהפה 'הפחד מהתמוטטות', ויניקוט (1974) טוען כי פחד מהתמוטטות הוא למעשה פחד מהתמוטטות שכבר התרחשה אך לא נחוותה בשעת התרחשותה, שהיא שעת התלות המוחלטת של התינוק באם. מאחר שמדובר במצב של תלות מוחלטת, התינוק 'לא היה שם על מנת יקרה לו'. ההתמוטטות המוקדמת, הקשורה בכשל בהחזקה האימהית, גודשת את יכולת ההכלה של הנפש הלא בשלה ומאיימת על יכולתה לשרוד. היא נשמרת אפוא כשהיא מפוצלת מן העצמי. ההתמוטטות הנחוות בפועל על ידי המטופל איננה ההתמוטטות המקורית כי אם צל חיוור שלה, המהווה הן עדות והן תחליף ל'חיקה הנרפה של האם או לזרועותיו השומטות של האב' (קולקר, 2008). במובן מסוים ניתן לומר כי ההתמוטטות הראשונית התרחשה במצב שבו לא היה עד חיצוני או מופנם שיכול היה לסייע לתינוק להפוך את המצב הטראומטי לחלק מחוויית העצמי השלמה.

במאמרו 'אובייקטיביות, סובייקטיביות והמרחב המשולש' מצייע רונלד בריטון להתייחס למשולש הראשוני כאל מה שמאפשר לילד להביט בעצמו – ובו בזמן להיות עצמו (Britton, 1998). המשולש המשפחתי הראשוני מעמדת את הילד עם הקשר שבין ההורים, המשאיר אותו כצופה מחוץ לו. בתחילה הילד תופס את הקשר בין ההורים במונחים פרימיטיביים הכוללים אובייקטים חלקיים. אם הקשר בין ההורים נתפס באהבה, ואם נפשו של הילד מסוגלת לשאת גם את השנאה, הילד מצטייד כתוצאה מכך באב-טיפוס של יחסי אובייקט מסוג שלישי, יחסים שבתוכם הוא מצוי בעמדה של צופה ולא של משתתף. באופן הזה נוצרת בתוך העצמי הילדי מעין עמדה שלישית שמתוכה אפשר לצפות ביחסי אובייקט. אם עמדה זו אכן נוצרת, היא מאפשרת לו לשאת גם את המבט הצופה בו. מתוך כך נוצרת יכולתו להתבונן בעצמו שעה שהוא נמצא ביחסי גומלין עם אחרים, וכך ליהנות מנקודת מבטו של האחר בזמן שהוא משמר גם את נקודת מבטו הוא (שם, עמ' 42).

היכולת להתבונן בעצמו ובו בזמן 'להיות עצמו' קשורה קשר הדוק בפונקצית העד, אך אינה זהה לה. פונקציית העד איננה קשורה רק ביכולתו של הפרט להתבונן בעצמו – אלא גם ביכולתו להעיד על מה שנראה, כלומר לתת תוקף בר קיימא לחוויה הסובייקטיבית שלו. בבתי המשפט העדים הם המטים את הכף לכאן או לכאן. עדותם היא המכריעה את הדין. היעדר פונקצית העד הפנימית פירושו אפוא היעדר הפונקציה המכרעת, הגוזרת, השוללת או המאשרת את החוויה.

בהיעדר עד מופנם יפתח הסובייקט שפה שמצד אחד תשמור על רצף נרטיבי, אך מצד אחר תשמר את הרצף הזה כנעדר תוקף, כיכול להתהפך בכל רגע, כניתן לשלילה על ידי כל דבר וכל אחד. בחדר הטיפול יהיו אלה המטופלים שישאלו את עצמם ללא הרף אם הם אכן מעידים על משהו שהיה – או

שמא בודים ומשכתבים את ההיסטוריה שלהם. ההשלכות ההרסניות של החוויה הזו הן עצומות. כשהעד הפנימי נחוה כעד שקר, אין הוא יכול לגזור על הסובייקט אלא דין שקר. כשהוא נחוה כעד עוין, הוא ירדוף את הסובייקט מתוכו עד סוף ימיו. אך אם הוא עד נעדר, הוא גוזר על הסובייקט כליה.

במאמרו 'On not being able to dream' [על אי-היכולת לחלום] אוגדן מצטט את אמירתו של ביון על כך שהחלום איננו מתאפשר מן השינה – אלא מאפשר את השינה (Ogden, 2003). ההפך מחלום טוב איננו חלום רע, טוען ביון, אלא חלום שאי-אפשר לחלום אותו (Bion, 1962b). אדם שאיננו מסוגל לחלום נמצא בתוך פניקה שאינה ניתנת לחלימה, ובמובן זה אינה ניתנת לעיכול, אינה ניתנת לזיכרון ולא לשכחה, אינה יכולה להיות נשמרת בסוד וגם לא מתוקשרת החוצה. זו פניקה שאפשר רק לרוקן דרך הזיות או אמונות שווא, לאיין באמצעות פירוק או באמצעות התאבדות.

איך קשורה פונקצית העד לפונקצית החלימה? כדי להיות 'החולם של החלום' על הסובייקט החולם להיות מסוגל להבחין בין החולם לחלום, ובמובן זה להיות יכול להעיד על עצמו כעל נוכחות, כעל מישהו ש'ישנו' ולכן יכול ש'יהיה לו'. אם ישנו חולם – יכול להיות לו חלום. היכולת לחלום קשורה בפונקציית העד בנפש משום שלא תתאפשר חריגה לתוך החלום אלא בנוכחותו של עד מופנם המעיד על החולם כעל בעליו של החלום, דהיינו כעל מי שיכול גם להתעורר מן החלום הזה.

פלמן (2008), הדנה בספרו של קאמי 'הנפילה' (1959), מצביעה על כך שעצם מחיקתה של העדות שנכפתה על הגיבור (הצופה בנפילתה של אישה מגשר אך אינו עושה דבר) גורמת להתפוררות הדרגתית של כל מה שנתפס אצלו עד לאותו רגע כבטוח (עמ' 123). אם כן, גם הסירוב לעדות יכול להיות מתקפה על חוויית העצמי השלמה. ההימנעות מלהכניס פנימה, המיאון להפוך אירוע או פרט לחלק מסיפורו של היחיד, הוא אקט הגנתי מפורר משום שעצם מעשה העדות חיוני למלאכת הבנייה הנפשית.

העד ב'הנפילה' רואה את האישה לפני הנפילה, ושומע את קול החבטה של גופה במים אחרי שכבר חלף על פניה, אך אינו עד לנפילה עצמה. הוא מחמיץ אותה. פלמן כותבת בהקשר זה:

צעקתו של האחר – שלא זכתה להכרה, שנתקלה רק בדממה משתיקה ומשתקת – נתפסה לפיכך כקולו של אף אחד הבא משום מקום. אבל השום-מקום הזה, שממנו הגיע ולא הגיע קולו של האחר לאוזני המספר, יארוב לו מעתה ואילך בכל מקום (עמ' 125).

ובהמשך –

מאחר שהעד המזדמן החמיץ את המפגש שזומן לו עם המציאות, ומשום שלא עלה בידו למלא את תפקידו – להיות עד אמת, עד נוכח, הן להתאבדות והן לזעקת האחר – הופך המספר, באורח פרדוקסאלי, לעד אובססיבי של העולם, הנתפס כחיצוני לו אך מתערבב מעתה עם הזיה פנימית.

הדבר דומה במידת מה למה שכותב אוגדן (2003) על גיבור יצירתו של הסופר הארגנטיני חורחה לואיס בורחס (1941), שבה הוא דן בהרחבה. הוא מתאר אותו כמי שאינו יכול לסנן גירוים, להתעלם מגירוים

או להכלילם משום שהוא נעדר מחיצה בין חיי הנפש המודעים לאלה הלא-מודעים, ולכן איננו יכול לא ללכת לישון ולא להיות ער. גם גיבור 'הנפילה' של קאמי, כגיבורו של בורחס, הופך להיות עד אובסיבי שאינו יכול להפריד בין מה ששלו לבין מה שאינו שלו, בין מה שזועק מתוכו למה שזועק מחוץ לו. מאחר שסירב להיות עד, הוא הופך ל'עד אובסיבי' לכול. הכול אורב לו בכל מקום ואין ביכולתו לסגן דבר. בהיעדר פונקציה העד הסובייקט מעיד ללא הרף על הכול כעל עצמו, ועל עצמו כעל הכול. זהו

למעשה תחביר פסיכוטי המבוסס על יחס של **שוויון מדומה**: בתוך החוויה הפסיכוטית מתקיימת סימטריה מוחלטת בין האני לבין האחר, בין החוץ לבין הפנים. החוץ איננו יותר חוץ מן הפנים, הפנים איננו יותר פנים מן החוץ, האחר איננו יותר אחר מן האני והאני איננו יותר אני מכל אחר המצוי מחוץ לו. באותו אופן, אין מתקיימים יחסי נושא-נושא בתוך התחביר הנפשי. הנושא יכול לשאת את הנושא, או להיות נעדר נושא. החפץ שאני אוהז בו יכול למעשה לאחוז בו. לא המאורע מכונן את העדות אלא העדות יכולה באותה מידה להיות זו המכוננת את המאורע.

הסיבה לעירוב הזה של פנים וחוץ או של סיבה ומסובב קשורה בכך שפונקציה העד היא הפונקציה המשמשת כממברנה החוצצת בין הפנים לחוץ ובין העצמי לבין האחר. בשמשה כחוצץ היא מעידה על העצמי במובהק, או על 'העצמי המובהק', באופן המפריד ומבחין בינו לבין כל אחר. היעדרה מבטל אפוא כל אפשרות של היררכיה או חציצה.

'הטראומה היא האישור החרישי והנורא של החוץ', כותב מוריס בלנשו (Blanchot, 1986). כשהאובייקט הראשוני איננו מהווה תיקוף של הפנים הילדי אלא מנכיה, בטראומטיות שלו, גם את החוץ כטראומטי – הוא מנציח את החוץ הזה כמשתלט על הפנים וכמחליף אותו. במקום לספק רחם סמלי שמחשבות התינוק יכולות להתהוות בתוכו, הנוכחות הראשונית חודרת את מעטפת הקרום העוברי של מחשבות התינוק וגורמת לעיקורן ולהפלתן. הצירוף של חוסר הישע עם היעדר היכולת להתהוות פוגע בפונקציה העד ברמה כזאת שהוא עלול ליצור, כפי שיודגם בהמשך, הוויה פסיכוטית עקורה, חדירה ללא גבול, חסרת הבחנה בין פנים לחוץ ובין אני לאחר, וחסרת נפח. לא הוויה שבה נהרס אובייקט טוב שכבר נבנה, אלא הוויה שבה הריק כשלעצמו הופך לזולת עצמי משעבד וממאיר, והסובייקט מקיים אותו ומתקיים מתוכו.

תיאור מקרה: מַבְדֵּל גוֹף לְגוֹף מְדַבֵּר

וּבְהִיטוֹ עֲצָמוֹ כְּלוֹם תּוֹפֵשׁ

כְּלוֹם וְשֵׂאִינוֹ שֵׁם וְאֵת הַכְּלוֹם וְשֵׂשְׁנוֹ

(Stevens, 1923: 24)

גבריאלה, כבת שלושים, פנתה לאנגליזה עקב מצוקה מעורפלת שהייתה נתונה בה. זה שמונה שנים שהיא לומדת לתואר ראשון במדעי הרוח, ועדיין לא הצליחה להשלים את לימודיה. בפנייתה דיווחה על כישלונות חוזרים בעמידה בלוחות זמנים, בהתארגנות סביב מטלות ובהפרדת עיקר מטפל בחומר הלימוד.

היו לה קשרים רומנטיים רבים עם גברים ונשים כאחד, אך הם תוארו על ידה באופן בלתי מובחן ונעדר כל תשוקה. האופן שבו דיברה על חייה בכלל השאיר תחושה חלולה ונטולת פשר, אף ששפתה המילולית בלטה בעושרה והמילים עצמן, כך נראה, היו מצויות לה בשפע. היה משהו מרוקן, עקור, נטול מרכז כובד בכל השיח שלה.

גבריאלה נולדה וגדלה במושב חקלאי ותיק, בת בכורה למשפחה שלה שתי בנות. אביה כמעט לא נכח בבית בילדותה. היא תיארה אותו כגבר חלש, חסר השכלה, בוגדני וילדותי, שמעולם לא לקח אחריות על משפחתו לא כאב, לא כבן זוג ולא כמפרנס. האם, שהייתה אישה דיכאונית ואלימה, נהגה להשפילו בכל הזדמנות, בעיקר לעיני גבריאלה. היא זוכרת אותה לועגת לאינטליגנציה הנמוכה שלו, לבורותו, למראהו הפיזי. הבנות, שנולדו בהפרש של שנתיים זו מזו, גודלו בעיקר על ידה. גבריאלה מתארת ילדות שבה ימים שלמים היו היא ואחותה מתהלכות במושב לבושות בפיז'מה ומחכות שאימהות של ילדות אחרות יזמינו אותן לביתן. האם שכבה ימים כלילות במיטה, סבלה ממיגרנות קשות וסירבה לתקשר עם הסובבים אותה. כשכבר קמה ממשכבה, הייתה מתפרצת בזעם על הילדות בשל ההזנחה שהבית היה שרוי בה. גבריאלה זוכרת שאמה השליכה ערב אחד ממרפסת הקומה השנייה של הבית אל החצר הרטובה מבוץ את כל צעצועי חדר הילדים, המצעים והשמיכות, כעונש על כך שהבנות לא סידרו את חדרן המשותף. במקרים אחרים היא זוכרת את האם נועלת אותן במחסן החשוך לשעות ארוכות, או לחלופין ננעלת במחסן הזה בעצמה בכל פעם שהמרו את פיה, עד שהיו הילדות מתדפקות על הדלת הנעולה ומתחננות שתצא.

אך ההזנחה והאלימות היו כאין וכאפס לעומת החודרנות האימהית. 'אני יכולה לקרוא את כל המחשבות שלך', נהגה האם לומר לה, 'גם כשאני במיטה'. ובהזדמנויות אחרות: 'אם תחשבי עלי דברים רעים ולא תגידי אותם, אני אראה אותם כתובים לך על המצח'. במשך שנים רבות אכן האמינה גבריאלה שהמחשבות 'כתובות לה על המצח', והיא זוכרת את עצמה מנסה לחשוב באנגלית (שפה שהאם הייתה מיומנת בה פחות) כדי שמה שיופיע על מצחה לא יהיה קריא כל כך. היא זוכרת אירוע טראומטי שבו הרגישה האם שהיא שומרת סוד מפניה. הסוד היה קשור בבגידותיו של האב. גבריאלה נתקלה במקרה בו ובמאהבת שלו באחד משיטוטיה במושב, אך לא סיפרה לאיש על כך. האם, בחושיה החדים והאלימים, חשה שהילדה שומרת סוד מפניה, תלתה אותה על מעקה המרפסת ואיימה להפילה למטה אם לא תספר לה את מה שממילא היא רואה 'שכתוב לה על המצח'. לאחר שסיפרה גררה אותה האם פנימה והכתה אותה. היא זוכרת את התחושה האיומה של המלכוד. אם לא תספר – תיפול למטה, אם כן תספר – תופה. אך מעבר לכך היא זוכרת את הידיעה שליוותה אותה כל ילדותה, שהיא איננה יכולה להסתיר מאמה דבר. שאין לה לאן לברוח, אפילו לא בתוכה. את הדברים האלה היא מתארת מוכנית, ללא רגש וללא הד.

היא סיימה את התיכון האזורי, התגייסה לצבא, מילאה מוכנית אחר טופסי ההרשמה לאוניברסיטה, אך מעולם לא ידעה להסביר מדוע בחרה כך או אחרת. לבחירותיה לא הייתה משמעות בעיניה. היא לא ידעה עליהן דבר. כשניסיתי לשאול על משמעותן, בהתה בי כמי שמאזינה לסיפור שאינו סיפורה. מעולם לא ראיתי דמעות בעיניה, מעולם לא חשתי בכעס שלה, מעולם לא הרגשתי שהיא במצוקה. המצוקה שלה הייתה מופקדת אצלי. כך גם השעמום. במשך פגישות ארוכות מנשוא הרגשתי

שאני מאזינה לה מבלי להבין מה היא בעצם מספרת לי, מבלי לזכור מדבריה דבר. פעמים רבות הרגשתי ש'חלמתי בהקיץ' בשעה שדיברה ולא יכולתי להיזכר או לחזור על דבריה. הטקסט שלה היה רהוט אך לחלוטין לא קוהרנטי, כאילו חסר סדרי עולם בסיסיים: חיבור בין עבר לעתיד, קשר סביר בין סיבה למסובב. לכאורה דיברה באופן תקין, אך ההקשבה לה הייתה קשה ביותר וכרוכה במאמץ רב. עם הזמן שמתי לב לכך שהיא מדברת על עצמה מדי פעם בגוף שני או שלישי, או נעה לסירוגין ביניהם ללא כל מודעות. כך למשל, כשסיפרה לי על מפגש מיני סתמי שהתרחש בלילה שקדם לפגישה, אמרה: 'אמרתי לעצמי: גבריאלה, למה את עושה את זה? ואז הבנתי שהיא עושה את זה כי אין לה משהו יותר טוב לעשות'. התנועה אל הגוף השלישי כמעט אינה מורגשת במודעות. אולי משום שהחריגה מן הגוף השני אל הגוף השלישי איננה דרמטית כמו החריגה מן הגוף הראשון, שאותו היא חסרה בכלל. כשהיא כבר מדברת בגוף ראשון, ב'אני' – היא מאבדת בדרך כלל את קווי המתאר של העלילה. במילים אחרות, בתוך התחביר המשונה של גבריאלה מה שמחזיק את הסיפור הוא הגוף השלישי, אבל כשהיא משתמשת בו, היא מאבדת את החוויה והוא נשאר נטול פשר. לעומת זאת כשהיא מדברת בגוף ראשון – היא מאבדת את הסיפור. משהו מתמסמס, מתפזר, מתרוקן. פעמים רבות היא אומרת: 'לא זוכרת למה התחלתי להגיד את זה, מה בכלל אמרתי. ממילא זה לא משנה, יכולתי להגיד משהו אחר באותה מידה'. זה לבה של חוויית היעדר פונקצית העד: הכול יכול להעיד עליה, ודבר אינו מעיד עליה באותה מידה. היא הדבר והיפוכו, האמירה ושלייתה. אני ערה לכך מתוך כך שקשה לי באופן יוצא דופן ובלתי רגיל לדמיין את חייה, להחזיק אותה בתוכי כאדם שלם. פעמים רבות אני עסוקה מולה בחיבורים סיבתיים, בניסיונות לתת פשר להווה שלה מתוך העבר, אך הדברים מתמוססים גם לי. כשהשעה הטיפולית מסתיימת אני מרגישה שהיא נעלמת לי גם מתוכי. אינני חושבת עליה עד לפגישה הבאה. אינני זוכרת אותה עד לפגישה הבאה. היא כמו מתרחקת ממני אלפי מילין, אלפי שנות אור, לעתים במשך יממה אחת.

יום אחד, אחרי יותר משנתיים כאלה, צלצלה אלי בשעה שבה היינו אמורות להיפגש כשהיא ממלמלת משהו על כך שהתנגשה בעמוד ברחוב ואיבדה את הכרתה, והיא אינה יודעת איפה היא. בתוך השיחה לא הרגשתי שהיא אינה יודעת איפה היא, אלא שהיא אינה יודעת מי היא. כשהגיעה אלי כעבור כמחצית השעה סיפרה שמה שחווהה כקשה כל כך כששבה להכרתה (עוברי אורח טיפלו בה והשקו אותה מים) הוא שהבינה שלמעשה היא 'מעולם לא הייתה בהכרה'. שלא היה שום הבדל. 'פקחתי עיניים כי הם שפכו עלי מים, והם הגיבו בקריאות הקלה כאילו היא חזרה אליהם, אבל היא הבינה שהיא לא חזרה בכלל, שהיא באותו מצב שהיא הייתה בו תמיד'. במילים אחרות, לא היה שום הבדל בין אובדן ההכרה להכרה. בין 'הכלום שאינו שם' ל'כלום שישנו'. לא היה מי שיתעורר. לא היה מי שישוב. בלילה שאחרי המקרה הזה חלמה חלום ראשון שהביאה לטיפול. בחלום היא תינוקת שיש לה ראש גדול עם עיניים ופה מדבר, אך במקום גוף יש לה 'בדל גוף'. היא איננה יכולה לנוע בעזרתו משום שהוא קטן מכדי להחזיק את ראשה, ולכן היא נגררת ומתגלגלת על הרצפה ממקום למקום כשהראש הוא שמוביל את בדל הגוף ומניע אותו ממקום למקום, ולא להפך. ברגע מסוים בחלום נעמדת מולה ילדה קטנה שפניה מוכרים לה. גבריאלה מבקשת ממנה כוס מים. הילדה אומרת שאיננה מבינה. גבריאלה

אומרת לה: אבל את הלא יודעת מה זה מים. הילדה עונה בקול רך: 'אבל לא תוכלי לשתות אם אין לך גוף'. כשהיא אומרת את המילים האלה גבריאלה מרגישה שבדל הגוף שלה מצמיח עוד חלק, והיא מבקשת מהילדה לחזור על דבריה שוב. הילדה אומרת בקול רך: 'אין לך גוף'. ואז היא מצמיחה עוד חלק. וככל שהילדה חוזרת על דבריה יותר – כך היא מצמיחה יותר ויותר חלקי גוף, עד שגופה כמעט שלם לגמרי, והיא פוחדת שהילדה תיעלם לה לפני שזה יצליח, לפני שזה יסתיים, ואז היא מתעוררת.

ביני לביני חשבתי על הפער בין מבטה המצמית של האם, החודר, הרואה כול, לבין מבטה של הילדה בחלום. האם 'ראתה לתוכה'. הילדה העידה עליה. מבטה של האם הכחיד אותה כחלל מחשבה סגור שבתוכו יכולות לצמוח מחשבות משל עצמה. במידה רבה היה הדיבור שלה דרך לא לחשוב, משום שאם תחשוב תיחשף. המחשבה הגלויה הייתה הסוואה של המחשבה שאסור לחשוב. לא במקרה ניסתה גבריאלה כילדה לחשוב בשפה זרה, בשפה שלא הייתה שפת אמה. שפת האם שלה הייתה שפה מחסלת. בנוכחות אלימות ראשונית ומשנית בלתי נסבלת, וללא נוכחות אב שיסמן אפשרות של חריגה מחוסר הישע הזה לתוך עמדת תצפית, לתוך היכולת לספר סיפור – נותרה הילדה לכודה בתוך נקודת המגוון שלה עצמה, ללא תחושה של תוקף או מובהקות, ללא יכולת להבדיל פנים מחוץ או את שלה משאינו שלה.

בחלום אכן מופיע יחס 'השוויון המדומה' באופן רב עוצמה: הראש הוא המחזיק את הגוף ולא הגוף נושא את הראש, **העדות מצמיחה את מה שהיא מעידה עליו במקום שתעיד על מה שצמח**. אך בחלום היא גם חוזרת משפת האם לשפת הילדה. בתוך השפה הילדית הזאת מתאפשרת עדות שאינה מחסלת. משנה בשפת הילדה המוחזרת לה – מחזיר לה גם את האפשרות לצמוח. במובן זה משיב לה מעשה העדות לא רק את הגוף הפיזי, אלא גם את האפשרות להיות בעלת גוף ראשון, גוף מדבר. אם באופן פרדוקסלי היה קודם 'דיבור ללא גוף' (ראש מדבר עם בדל גוף) – עכשיו היא בעלת גוף ראשון מדבר, גוף שהדיבור מעיד עליו ויוצא מתוכו.

האם ייתכן שמה שאפשר את השינוי הייתה ההתגייסות של פונקציית העד שלי, כמטפלת? מאחר שלא דובר בטראומה שאפשר להעיד עליה או לחוותה באופן חי – הדרך היחידה לכונן עדות הייתה להפקיד אותה בתוכי וכך לשאול את פונקציית העד שלי כמכוננת עדות חיה. באופן הזה הוחייתה בחדר הטיפולים הסצנה הממיתה הראשונית, סצנה שאינה את יכולתה של גבריאלה לחשוב ולהרגיש. החוויה החלולה, הריקה, הופעלה בי תוך כדי כך שכוננה אותי **כעדה** לאיכויותיה המאיינות. במקום שתאין את יכולתי שלי לחשוב – היא הציבה אותי כעדה לאי-החשיבה שלי עצמי, ומתוך כך כעדה לאי-יכולתה של גבריאלה עצמה לחשוב. אפשר לומר כי פונקציית ה-reverie שלי כללה במקרה הזה תהליך של עיבוד שלילי: לא עיכול של חומרים חומציים שאינם ניתנים לעיכול, כפי שמתרחש בדרך כלל בתהליכים של הזדהות השלכתית, אלא עיכול של חומרים ריקים, של חוויות שנעדר מהן האני החווה. עיכול החומרים הריקים האלה בתוכי היה מה שאפשר בסופו של דבר את נוכחותם כחומרים 'מלאים', כלומר כחומרים בעלי משמעות, ואת השבתם לגבריאלה כחומרים שהייתה יכולה לעכלם, לבסוף, גם בעצמה.

האם 'הכלום' הוא מה שאיננו או מה שישנו? במקרה של היעדר פונקציית העד הכלום איננו היעדר של משהו, אלא הוא אופן של נוכחות. הנוכחות הזאת מופעלת כך שכל חתך שיבוצע, בכל אזור בגוף הנפשי, יחשוף את תכונותיה. למותר לציין שהיא מופעלת באותה מידה בתוך השדה הבין-

סובייקטיבי: כדי לתפוס את 'הכלום שישנו', כדברי סטיבנס, צריך להסכים להיות 'הכלום שאיננו'. כדי להעיד על הכלום היה עלי כמטפלת להעביר את הכלום הזה דרך חילוף החומרים שלי. בתוך חילוף החומרים הזה שבו מצאתי את עצמי נאבקת על הסיפור – אך גם נמחקת עם הסיפור, בתוך התעותע הזה שהעביר גם אותי דרך שאלת התוקף של תפיסותי שלי, של הבנתי שלי, בתוך נקודת המגוז שבה לא איבדתי רק אותה, עם כל סיום של שעה, אלא גם את עצמי – הותך הרגע שבו היא נמצאה לי.

קרואים ללא מארה, נוכחים ללא שם: עיון ב'מחכים לגודו'

המחזה היחידתי 'מחכים לגודו' מאת סמואל בקט (1985) זכה במשך השנים לקריאות רבות ושונות. הקריאה שאני מציעה כאן אינה מתייחסת למשמעויות התאטרליות או הפילוסופיות של הטקסט, אלא משמשת כהדגמה להתרחשות סובייקטיבית ובין-סובייקטיבית שפונקציית העד נעדרת ממנה. המחזה פותח בהדגמה בזעיר אנפין של נשיאת עדות הדדית: 'נו, אז הנה אתה שוב כאן', אומר ולדימיר לאסטרגון בראשית המערכה הראשונה.

אסטרגון: אתה חושב?

ולדימיר: אני שמח לראות אותך שוב. כבר חשבתי שהסתלקת לתמיד.

אסטרגון: גם אני. (עמ' 9)

סובייקט אחד מתבקש אפוא להעיד על סובייקט אחר. אלא שהעדות הנישאת כאן היא עדות חלולה, כוזבת, עדות שאין מאחוריה כל נוכחות. אסטרגון זקוק לעדותו של ולדימיר כדי שיאשר שהוא 'שוב כאן' משום שלו עצמו אין שום תחושה פנימית של נוכחות או של תוקף. עדותו לגבי עצמו אינה בעלת תוקף יותר מאשר עדותו של ולדימיר על אודותיו. הוא, כמו ולדימיר, חשב שהסתלק לתמיד. במילים אחרות, אין לו מידה גדולה יותר של קרבה לעצמו, או לעולם פנימי כלשהו שבו מתקבלות החלטות מן הסוג הזה, מאשר לאחר שמחוץ לו. המרחק שלו מעצמו זהה למרחק של ולדימיר ממנו. הדיאלוג ביניהם נמשך במידה זהה של זרות:

זה אלה שתמיד? שואל ולדימיר את אסטרגון כשהוא שומע שהרביצו לו.

ואסטרגון עונה: זה אלה? אני לא יודע (עמ' 10).

שוב הוא מפקיד בידי ולדימיר את מתן התוקף לחוויה. הוא אינו מזהה את האחרים משום שאינו מזהה את עצמו. במובן זה אין הוא יכול להעיד לא על החוץ ולא על הפנים, מה שהופך אותו לנעדר חוץ ונעדר פנים. לא במקרה הסיטואציה ביניהם מתהפכת בתוך שניות ספורות:

ולדימיר: תמיד רק אתה סובל! אני כבר לא נחשב. הייתי דווקא רוצה לראות אותך במקומי.
הייתי שמח לשמוע ממך איך אתה מרגיש.

אסטרגון: כאב לך?

ולדימיר: כאב! הוא שואל אם כאב לי! (עמ' 11)

גם כאן יש שימוש באחר כעד למה שהעצמי אינו יכול להעיד עליו. כשוולדימיר אומר לאסטרגון: הייתי דווקא רוצה לראות אותך במקומי. הייתי שמח לשמוע ממך איך אתה מרגיש, הוא מתכוון למעשה לומר 'הייתי שמח לשמוע ממך איך אני מרגיש' (משום שאין לו צל של מושג). לא במקרה כשאסטרגון שואל אותו אם כאב לו, הוא מגיב בקריאה שמשמעה ספק 'זה מובן מאליו' ('הוא שואל אם כאב לי! – כלומר, מה השאלה, ברור שכאב!'), ספק הסחת דעת מן העובדה שהוא עצמו אינו יודע להעיד אם כאב לו או לא. ברגע הזה ולדימיר מסיר את הכובע ואסטרגון את הנעל, ושניהם מחפשים בתוכם משהו ואינם מוצאים. לכל אחד מהם יש 'פנים לכאורה', פנים שאיננו פנים משום שאיננו מכיל דבר, פנים הנראה אולי כבעל נפח אך איננו מספק חלל אמיתי שניתן להכניס לתוכו או לרוקן ממנו.

בהמשך ולדימיר מספר לאסטרגון סיפור ובאמצעו שואל אותו: אני לא משעמם אותך, אני מקווה? ואסטרגון עונה לו: אני לא מקשיב (עמ' 14).

זו תמצית הדיאלוג ביניהם. הדרך היחידה שבה האחד לא ישעמם את האחר היא שהאחר לא יקשיב. התקשורת היחידה היא אי-תקשורת, החיבור היחיד שאפשר לשאתו הוא היעדר החיבור. השאלה 'אני לא משעמם אותך, אני מקווה' (שאלה חסרת משמעות בהתחשב בכך שאין לו שום כוונה להפסיק לדבר) מבקשת מן המאזין להעיד על הדובר. אך האם ה'אני לא מקשיב' מעיד על הדובר או על המאזין? על השעמום המאפיין את הדובר או על הקהות המאפיינת את המקשיב? לאמיתו של דבר זו תשובה המעידה על שניהם: המאזין איננו שם כדי להעיד על הדובר, שגם הוא איננו שם די כדי לגייס את המאזין להקשיב לו. ולנוכח הפלישה הטראומטית של האחר, הפתרון היחיד הוא ביטול היכולת להעיד עד כדי מחיקת העד יחד עם הדבר שעליו הוא מעיד. בדיאלוג הבא ולדימיר ואסטרגון מנסים להחליט אם העץ שליידו הם ממתנינים לגודו הוא עץ ערבה, ואם הוא בכלל עץ או שיח.

אסטרגון: זה לא נראה לך יותר כמו שיח?

ולדימיר: כמו בן-שיח (עמ' 16).

זה רגע משמעותי מאוד בתוך הטקסט הזה (לפחות בתרגומו העברי). לא רק שאין הבדל בין עץ לשיח, אלא אין הבדל בין דומם לבין חי. הסיבה איננה נעוצה בכך שהדומם הוא בן שיח לא פחות מן החי, אלא בכך שהחי הוא למעשה דומם.

היעדר כל יכולת להעיד על עצמם, על הביוגרפיה שלהם ('אתה בטח מבלבל [את בית הספר] עם בית הסוהר', עמ' 13), על רצף כלשהו (אז מה עשינו אתמול? מה עשינו אתמול?), עמ' 17), היעדר

האוריינטציה במרחב ובזמן ('אבל איזה שבת? והאם היום שבת? אולי בכלל היום יום ראשון? או שני? או שישי?' – עמ' 18), אי-היכולת לזהות משהו כמוכר (אסטרגון: 'לדעתי אנחנו היינו כאן'. ולדימיר: 'המקום הזה נראה לך מוכר?' אסטרגון: 'זה אני לא אומר' – [עמ' 17]) – היא הסימפטום של היותם עדים מחוקים למאורעות מחוקים.

כשאסטרגון נרדם, מתוך ייאוש, ולדימיר מעיר אותו בטענה שהרגיש בודד. אך כשאסטרגון מנסה לספר לו על חלום שחלם הוא צועק עליו: אל תספר לי אותו! (עמ' 18).

אסטרגון: למי אתה רוצה שאספר את הסיפורים הפרטיים שלי, אם לא לך?

ולדימיר: שיישאר פרטיים. אתה יודע טוב מאוד שאני לא יכול לסבול את זה (עמ' 19).

מהו הדבר שאין הוא יכול לסבול? אסטרגון מנסה להכניס את ולדימיר לתוך עולמו הפנימי, אך ולדימיר איננו יכול לשאת את הכניסה לתוך האחר. הוא איננו קיים מספיק כשלעצמו כדי שיוכל 'להיכנס' לתוך אחר. הפרטי הוא אפוא מה שאין לשאתו. אפשר לנהל דיאלוג על החיצוני, על הקונקרטי, על ההווה, אך לא על העבר, או העתיד, או הפנימי. במילים אחרות, כל מה שיוצר נפח, כל מה שמאפשר נפח, כל מה שמושגת על נפח – איננו נסבל. המשאלה לספר את החלום היא משאלה לחלוק עולם פנימי – אך גם לתת לו תוקף מתוך מבטו של האחר. ואילו כאן יש אחר שאיננו יכול לתת תוקף, שאיננו יכול לאשר שום קיום מחוץ לקיום המצומצם ביותר של ההווה.

אם נמשיל את היחסים בין שני גיבורי המחזה לסכמת היחסים בתוך הדיאדה הראשונית, נקבל

אותו צירוף שהזכרתי קודם, של חוסר ישע מצטבר, יחד עם היעדר שלישי המאפשר בעצם מבטו את החריגה של הסובייקט מעצמו ואת היכולת לתקף את עצמו מתוך החריגה הזאת. במובן מסוים ניתן לחשוב על גודו כעל השלישי הנעדר שהם מייחלים לבואו.

למעשה, לפנינו שני משתתפים שפונקציית העד שלהם נכחדה או לא התפתחה מעולם. הם

מודרים מעצמם, מודרים אפילו מתוך תחושת המודרות. **אין עצמי שיוכלו להיות מחוץ לו משום שאין**

עצמי שיוכלו להיות בתוכו. הפנים הוא החוץ. ההווה שהם מתנהלים בתוכו הוא חלום שאינו ניתן

לחלימה, ומשום כך הוא משאיר אותם במצב שבו הם אינם ערים אך גם אינם יכולים לישון.

סירובו של ולדימיר לשמוע את חלומו של אסטרגון דומה לסירובו של גיבור 'הנפילה' של קאמי להעיד על נפילתה של האישה מן הגשר, אפילו בינו לבינו. הסירוב להאזין לצעקה, הסירוב להניח לצעקה לחזור אליו, הוא המפורר את העד. סירובו של ולדימיר לשמוע את צעקתו של אסטרגון הוא מה שאינו מאפשר גם לו עצמו לכונן סיפור.

בסצנה הבאה השניים שוקלים את האפשרות להתאבד. הסיבה לכך שהם שוללים את האפשרות

הזאת איננה נעוצה בכך שהם פוחדים למות, אלא בכך שהם פוחדים שאחד מהם יצליח והאחר יכשל

ויאלץ להישאר בחיים לבדו. היות לבד הוא היות ללא עד. מאחר שאיש מהם אינו יכול להעיד על עצמו – הישארותו של האחד בלא האחר גרועה ממוות או היא-היא המוות.

הדיאלוג המתרחש עם הופעתם של פודו ולאקי הוא אחד המעניינים ביותר במחזה בהקשר זה.

פודזו, אדונו של לאקי, מתייחס אליו כאל ספק עבד ספק בהמת משא. לנוכח ההתייחסות הזאת קשה הן לוולדימיר ואסטרגון והן לנו כקוראים לשמר את הידיעה שלאקי הוא בעצם בן אנוש. אף כי ברור מן הפעולות שהוא מבצע שהוא איננו בהמה, ההתייחסות אליו הופכת אותו לבהמה. הסתירה הזאת מתיישבת אצלנו כקוראים טוב יותר כנראה מן הסתירה שהיה עלינו להתמודד אתה לו החזקנו אותו במחשבתנו כיצור אנושי. זה כוחה העצום של העדות. פודזו מעיד על לאקי כעל בהמה – והופך אותו בעצם עדותו לבהמה. ולדימיר ואסטרגון משתפים פעולה עם ההבְהָמָה הזאת מכיוון שאין הם נמצאים בשום עמדת תצפית בעלת תוקף לא לגבי האחר ולא לגבי עצמם. התלישות שלהם, היעדר הקקשר החיצוני והפנימי, אי-היכולת לספר סיפור – הופכת אותם לעדים לכול. אין כוונתי כאן דווקא להיעדר הסינון של הפרטים, אלא לכך שהם עדים חסרי שיפוט כלפי המובא בפניהם. כמי שמתנהלים בתוך סיפור ללא מספר, אין להם יכולת לחרוג מן הנראה, להתווכח עם הנראה או לנקוט עמדה אתית, היסטורית או רגשית כלפי הנראה. הם מאשרים הכול משום שאינם מסוגלים לאשר דבר. בתוך השיח שלהם הכול הוא אמת – ודבר אינו אמת. אלה הם המרכיבים היסודיים ביותר של החוויה הקשורה בהיעדר פונקציית העד: היעדר היכולת לשפוט, היעדר היכולת להתרחק כדי להבחין בין אמיתי לשקרי, בין פנים לחוץ, בין הווה לעבר או עתיד, בין אני ללא-אני.

היכולת לזכור את העבר – כמו היכולת לדמיין עתיד – קשורה ביכולת לחרוג מן ההווה. כשאין יכולת לחרוג מן ההווה הקונקרטי קדימה או אחורה או פנימה – החוויה היא של עיקור. של ריק נפשי. של חלל שאיננו תחום ולכן גם איננו קורא למילוי. במובן זה התחביר נעדר פונקציית העד הוא תחביר חלול. תחביר שאינו מאפשר דילוג או חריגה, איננו מאפשר עבודת נפש ואיננו מעיד על עבודת נפש. יחסים, מכל סוג שהוא, יכולים להתהפך בכל רגע, מספר פודזו לוולדימיר ולאסטרגון (ובמידה מסוימת כך אכן קורה לפודזו ולאקי בסוף המחזה). בהמשך הוא מסביר להם שכמות הדמעות בעולם היא קבועה: בכל פעם שמישהו מתחיל לבכות – מישהו אחר מפסיק. כך גם לגבי הצחוק. 'לכן', אומר פודזו, 'אל נא נדבר רעות על תקופתנו. היא איננה גרועה יותר מן הקודמות לה' (עמ' 42).

אם התקופה הזאת איננה גרועה יותר או טובה יותר מן הקודמות לה, אי-אפשר לחוות עליה דעה. האמירה הזאת מבטלת למעשה את עצם החיווי האישי. האמירה שלפיה הדמעות והצחוק הם מאגר קבוע שבכל פעם שמישהו נוטל ממנו לעצמו – האחר חסר אותו, נוטלת את המשמעות האישית מן הביטוי הרגשי באותו אופן. לאקי, במחזה, מפסיק לבכות לא משום שמישהו או מישהו הרגיעו אותו, אלא פשוט משום שאסטרגון התחיל לבכות אחרי שהוא בעט בו. במובן זה הדמעות אינן מעידות על איש מהם. האכזריות של פודזו אינה מעידה עליו, היא פשוט החלק שהוא מחזיק כרגע מתוך מאגר האכזריות הכללי. גם עלבוננו של לאקי איננו מעיד עליו. הוא פשוט אותו חלק מתוך מאגר העלבון הכללי המופקד ברגע זה בידיו. זו הסיבה שבשלה מצב העניינים יכול להתהפך בכל רגע. לאיש אין חזקה על דבר. ומאחר שהעצמי הוא תמיד סוג של תְּזָקָה, מבנה מאגד המסמן חומרים מסוימים כחומרי אני ואחרים כחומרי לא-אני – העובדה שלהשארה בפנים או בחוץ אין כל משמעות, פירושה מחיקה של העצמי כצורה של קניין. האדם איננו סך כל חלקיו, אלא מדגם מקרי ומשתנה מתוך מאגר התכונות הכללי. במקום שבו אין 'עצמי' שאפשר להעיד עליו – אין גם אחר, ובוודאי שאין יחסים עם אחר.

פודזו: אני לא זוכר מה בדיוק אמרתי אבל אתם יכולים להיות בטוחים שלא הייתה בזה אף מילה של אמת (עמ' 44).

האמירה הזאת באה בעקבות הרגע שבו הוא מתחיל לבכות ומצהיר שלאקי הוא שגורם לו סבל ולא הוא שמענה אותו. אכן, הכול מתהפך בכל רגע. כל אמירה שווה לשלילתה מבחינת התוקף. בן רגע הופכים ולדימיר ואסטרגון מעידים להשפלתו של לאקי על ידי פודזו – לעדים לסצנה ההפוכה שבה פודזו הוא שמושפל על ידי לאקי. שיאה של הסצנה הזאת הוא במשפט המצוטט מעלה. פודזו אמנם איננו זוכר מה אמר, אך מבטיח להם שזה היה שקר. אם איננו זוכר – מניין הוא יודע שזה היה שקר? ואם שיקר לפני רגע, איך ידעו שכעת הוא דובר אמת? זה בדיוק סוג השיח המתנהל בתוך הסצנה שנעדרת ממנה פונקציית העד. אין היא מרוקנת מפרטים נכונים – אלא מאמת במובן הרחב שלה, שהיא אמת המוכרחה לכלול בתוכה סובייקט המעיד על עצמו. בהיעדר סובייקט כזה הכול הוא שקר, כשם שהכול הוא אמת. לדבר אין תוקף, ויש תוקף לכול. בתוך השיח הפסיכוטי המעוקר מן היכולת להעיד אין למעשה שום עדות היכולה להיות עדות מהימנה. כל חוויה היא היפוכה. כל מחשבה היא שלילת המחשבה. שמיטת הקרקע תחת האני המדבר, או תחת הגוף הראשון המדבר, מציבה את הדובר כאי-ישות באי-מקום.

כשפודזו שואל את אסטרגון לשמו, הוא יורה את התשובה 'קטולוס' (עמ' 48), מבלי שהדבר מעורר בסובבים אותו כל תגובה. המחווה הזאת איננה נחוות כחריגה או כיוזמה שיש לה מניע. זה איננו 'מהלך', זה לא 'יחשוף משהו' או יוביל למשהו, זה פשוט נכון כמו כל שם אחר. לאדם שאין לו גוף ראשון מדבר, שאינו חווה את עצמו כגוף ראשון מדבר, אין מן הסתם גם שם פרטי יציב.

בהמשך המחזה פודזו פוקד על לאקי לחשוב, ומספר לשניים האחרים שלאקי אינו יכול לחשוב ללא הכובע שלו (עמ' 55). שני גורמים נראים לי בעלי חשיבות מכרעת ברגע הזה. ראשית, הפקודה לחשוב סותרת את הפועל לחשוב, כלומר מבטלת למעשה את החשיבה. ואכן הטקסט של לאקי הוא טקסט קוהרנטי לעילא ולעילא, אך חסר מובן. שנית, 'החשיבה' אינה מעידה עליו כעל סובייקט חושב, אלא חונקת אותו כסובייקט חושב. במובן זה אפשר לומר אולי כי שתיקתו הייתה יותר מחשבה מן המחשבה שהוא ביטא בקול, או שהיעדר המחשבה שלו היה יותר מחשבה מן המחשבה היוזמה, הכפויה.

התחביר הפסיכוטי למחצה הוא למעשה דרך לשמר את החשיבה באמצעות אי-חשיבה. אם נתייחס אל פודזו ולאקי כאל 'צמד חושב ראשוני' (שהרי הם נתונים בסוג של סימביוזה בתוך עולם שאין בו אחרים משמעותיים נוספים), נראה שההשתלטות האלימה של פודזו על חלל המחשבה של לאקי והניכוס שלו אותו לעצמו מוחקים את לאקי ומבטלים את קיומו כסובייקט. במובן זה הדרך היחידה של לאקי לשמר חלל מחשבה סגור היא לא לחשוב.

מדוע אין הוא יכול לחשוב ללא כובע? הכובע מסמן פסידו-פְּנִים המייצר פסידו-חשיבה, בדומה לכך שהפסידו-עדות יוצרת חוויה של פסידו-עצמיות. הכובע הוא תנאי לקיומו של הראש (לכן כדי שיפסיק לחשוב הם מסירים את הכובע שלו ומועכים אותו ברגליהם, את הכובע ולא את הראש), במקום שהראש יהיה תנאי לקיומו או נחיצותו של הכובע.

היפוך דומה מתקיים בין לאקי לבין התפקיד שלו: כשהוא נופל על הקרקע, הדבר היחיד המייצב אותו בחזרה הוא הסל שמניחים בידיו וסביבו הוא קופץ את אצבעותיו. המשימה מגדירה אותו במקום שהוא יגדיר אותה. הסל מחזיק אותו במקום שהוא יחזיק את הסל. זהו יחס השוויון המדומה: בתוך החוויה הפסיכוטית, העקורה, השם מסמן אותי כמו שאני מסמן אותו, החפץ מחזיק אותי כמו שאני מחזיק אותו, האחר נמצא אתי ביחס סימטרי לחלוטין שבו הפנים הוא חוץ והחוץ הוא פנים, או הפנים מכיל את החוץ כמו שהחוץ מכיל את הפנים. מכיוון שבתוך התחביר הפסיכוטי אין נושא ה'נושא' משהו (מושא, נושא) – אלא הנושא 'נושא' באותה המידה על ידי הרכיבים האחרים במשפט – אין אפשרות ליצור תחביר ממשי ואין אפשרות ליצור משמעות. כל משפט יכול להיקרא או להיאמר במידה שווה מסופו אל ראשיתו כמו מראשיתו אל סופו. הדבר נוגע כמובן לא רק לתחביר השפתי, אלא גם לתחביר הנפשי. אם היחס שלי אל כל אחר שמחוץ לי זהה ליחס שלו אלי וגם יכול להתהפך בכל רגע – אין שום מציאות נפשית או רגשית היכולה לצבור משמעות או להיצבר כזיכרון, כמחשבה או כבסיס שממנו יהיה אפשר לצפות אירועים עתידיים או להבין את אירועי העבר. הכול הוא הווה מתמשך, דביק, חסר גבולות, שבתוכו אין שום תנועה במרחב או בזמן.

התיאור הזה מזכיר ללא ספק את הרעיון של הפסיכואנליטיקאי והמתמטיקאי מטה-בלנקו בדבר יחסי הסימטריה הלא מודעת האופייניים לתהליכי החשיבה הראשונית (Matte Blanco, 1975; Rayner, 1981). הטיעון המרכזי שלו בהקשר של הדיון בלא מודע הוא שבעוד מרבית היחסים המובחנים בעולם הפיזיקלי מבוססים על לוגיקה א-סימטרית, כלומר הם יחסים שהיפוכם אינו זהה להם (למשל, היפוכו של המשפט: 'א' ניצב משמאלו של ב' הוא ב' ניצב מימינו של א') – הלא-מודע מתייחס בדרך כלל ליחסים א-סימטריים כאל יחסים סימטריים (לדוגמה, היפוך המשפט: 'א' ניצב משמאלו של ב' יהיה ב' ניצב משמאלו של א'). חשיבה לוגית רגילה, כזאת המצויה בתשתית החשיבה המדעית, כוללת ברובה משפטי חיווי על אודות יחסים א-סימטריים. תפקוד לוגי מן הסוג הזה אופייני לתהליכי חשיבה שניוניים, בעוד יחסים סימטריים אופייניים לתהליכי חשיבה ראשוניים. תפיסת השלם והחלק מושגת על יחסי חלל וזמן המתקיימים ביניהם: 'א' מכיל את ב' בעוד ב' כלול בתוך א'. יחסים אלה מבוססים גם הם על לוגיקה א-סימטרית. אך שעה שהסימטריה משתלטת, התפיסה הופכת להיות: 'א' כולל את ב' וב' כולל את א'.

כשהסימטריה היא השלטת, אובייקטים שלמים נחווים כזהים לחלקיהם ולהפך. באותו אופן, כשאנו תופסים בתוך הלוגיקה הרגילה מאורע אחד כמתרחש אחרי מאורע אחר, אנחנו תופסים את המאורע האחר כמה שקדם למאורע שלאחריו. לא כך בתוך הלוגיקה הסימטרית. שם התפיסה תהיה: **מאורע א' קדם למאורע ב' ומאורע ב' קדם למאורע א'**. בתוך הלך רוח כזה אין כלל יכולת לתפוס רצף של חלל וזמן. לא רק שהלוגיקה הא-סימטרית הכרחית לתפיסת העולם החיצוני, אלא שהיכולת לתפוס משהו כחיצוני מניחה מעצם מהותה שימוש בה. היא מניחה שההיפוך של חיצוני הוא פנימי. לכן, בהיעדר יכולת להפעיל לוגיקה א-סימטרית לא תהיה כל הבחנה בין פנים לחוץ. נראה אפוא שפונקציית העד בנפש משמשת כממברנה החוצצת לא רק בין הפנים לחוץ או בין האני לאחר, אלא גם בין הלוגיקה הסימטרית

והלוגיקה הא-סימטרית. היעדרה מאיין כל אפשרות של היררכיה או אינדיווידואציה, וגורם לערבוב המתואר מעלה בין פנים לחוץ ובין סיבה למסובב.

'אותנו אף פעם לא מכירים', אומר ולדימיר לאסטרגון שעה שהם מנסים להבין אם פודזו ולאקי הם זרים גמורים או שכבר נתקלו בהם ורק לא הכירו אותם (עמ' 63). הדבר הראשון הבולט בדיאלוג הזה הוא היותם חסרי זהות, חסרי עצמי במידה כזאת ש'אי-אפשר להכירם': הם חלולים, הם חסרי ייחוד, אין בהם דבר שהזיכרון יכול להיאחז בו וגם הם אינם זוכרים את עצמם. היעדר היכולת לזכור הוא אכן אחד הביטויים של מחיקת היכולת להעיד על העצמי. אך מעבר לכך עולה מן הדיאלוג הזה הקשר בין היכולת להיות מוכר לבין היכולת להכיר. לא רק את עצמם אין הם זוכרים – אלא גם על האחרים אין ביכולתם להעיד כמוֹפְרִים. משהו באי-היכולת להכיל את החדש בתוך המוכר, בחוויה של הזרות המוחלטת לעצמם אכן מאפיין את החוויה הפסיכוטית. יכולתו של הסובייקט להעיד על עצמו מבוססת תמיד על נקודת תצפית קבועה, ועל ההנחה שהעצמי הוא גם קבוע ולא רק משתנה. מאחר שאי-אפשר להעיד על המשתנה ללא הרף, החיים בתוך המתהווה הנצחי אינם מאפשרים כינון פונקציה של עדות, ומתוכה – כינון חוויה של 'עצמי מתמשך' (Amir, 2008).

כשנכנס נער שליח כדי לבשר לוולדימיר ולאסטרגון שגודו לא יגיע גם הפעם, ולדימיר אומר לו: 'תגיד לו שראית אותנו'. ואחרי רגע הוא שואל: 'אתה באמת ראית אותנו, נכון?' (עמ' 67) החוויה הפסיכוטית היא חוויה של תלות נואשת בעדותו של האחר לקיומו של הסובייקט. אלא שהעדות הזאת תלויה באופן נואש ביכולתו של הסובייקט הזה לשמרה. זהו הפרדוקס הפסיכוטי: מאחר שהפסיכוטי נעדר חוויה של 'קבוע' בתוכו – הוא זקוק לעדותו של האחר כקבוע. אך אין לו שום יכולת לעשות שימוש באחר כקבוע כל עוד אין לו יכולת לשמר כל 'קבוע' בתוכו. המערכה השנייה של המחזה פותחת בשיר 'אל המטבח בא כלב':

אל המטבח בא כלב
ועצם שם חטף
אז הטבח חבט בו
הרג אותו עם כף
כל הכלבים אז באו
וקבר לו קברו
ומצבה הקימו
עליה הם כתבו ש-

אל המטבח בא כלב... (עמ' 73–74)

השיר מדגים את המעגליות שהזכרתי קודם לכן. בתוך הסחרור האין-סופי שלה מתערבבים המעשה וסיפור המעשה ומסתחררים ללא מוצא. אם נתייחס לסיפור המעשה, זה הנכתב על גבי מצבתו של הכלב האומלל, כאל עדות, נמצא את עצמנו בתוך סיטואציה שבה סיפור העדות והמעשה עצמו, או המאורע

עצמו, נוטלים את התוקף זה מזה במקום להעניק תוקף זה לזה. במקום שהעדות תעיד על המאורע, מתקיימים ביניהם אותם יחסי היפוך סימטריים שבתוכם לא ברור אם המאורע קדם לעדות או שהעדות היא שכווננה את המאורע. מה שנמחק בתוך הסחרור המעורבב הזה הוא האני הדובר, הגוף הראשון, זה שבתוכו מתקיימות בכלל הקדימויות.

בהתחלת המערכה השנייה נפגשים ולדימיר ואסטרגון אחרי לילה שבילו בנפרד. הם אומרים זה לזה שהם מרגישים טוב יותר כשהם לבד. מדוע טוב להם יותר כשהם לבד? מאחר שהאחר הוא העד למצב הרוח שלנו – הוא משיב לנו הד של עצמנו. ההד הזה הוא בלתי נסבל. במובן זה טוב להם יותר כשהם לבד, לא משום שאז הם שמחים, אלא משום שאז הם אינם יודעים שהם עצובים. ללא עדותו של האחר – הידיעה על אודות עצמם אינה מתקיימת. אולי משום כך התנועה מ'אתה' – ל'אנחנו' – ל'אני' – כרוכה בחזרתו של העצב: וולדימיר: עכשיו... (עליז) שוב אתה כאן... (חסר הבעה) שוב אנחנו כאן... (עצוב) שוב אני כאן (עמ' 76).

סצנת החלפת הכובעים (עמ' 94), שבה הכובעים של כל הנוכחים חוזרים ומוחלפים ביניהם, מדגימה גם היא את היכולת להחליף זהויות ללא קונפליקט וללא רישום. אם קודם לכן סימן הכובע פסידו-פנים, פסידו-חלל שאפשר להכניס לתוכו ולהוציא ממנו, כעת הכובעים מוחלפים כאילו כולם מתאימים לכל הראשים. הפנים והחוץ אחד הם, ולכן ניתנים להחלפה לא רק בינם לבין עצמם, אלא גם בינם לבין האחרים. כלומר, לא רק הפנים מוחלף בחוץ, אלא פנים של אחד יכול להיות מוחלף בפנים של אחר. אל לנו לשכוח, בהקשר זה, כי בתוך התחביר הפסיכוטי שנעדר ממנו העד הפנימי – הפנים הוא החוץ. הכיסוי (הכובע) הוא הדבר שאותו הוא מכסה.

הסצנה האחרונה שאתעכב עליה בהקשר הזה היא המפגש המחודש של הצמד אסטרגון-ולדימיר עם הצמד פודזו-לאקי. כעת פודזו עיוור, ולאקי אילם. כשוולדימיר מנסה לכפות על פודזו 'מתן עדות', כלומר מתעקש לשאול אותו מתי התעוורר, מתי הפך לאקי אילם – הלה מתמלא זעם:

אולי תפסיק כבר לטרטר אותי עם הסיפורים שלך על הזמן? זה טירוף! מתי! מתי! יום אחד, זה לא מספיק לך, יום אחד כמו כל הימים הוא נעשה אילם, יום אחד אני נעשיתי עיוור, יום אחד אנחנו נייעשה חירשים, יום אחד אנחנו נולדים, יום אחד אנחנו נמות, אותו יום, אותו רגע, זה לא מספיק לך? (עמ' 118).

פודזו מחזיק את הסירוב להיות בעליו של החלום שלו, של הגורל שלו, של ההיסטוריה שלו. כל רגע מכיל הכול ואינו מכיל כלום, משום שהדבר הנעדר ממנו הוא ה'אני' שהוא בעליו של הרגע. ולדימיר שואל: 'יכול להיות שאני ישן עכשיו? מחר, כשיהיה נדמה לי שאני מתעורר, מה אני אגיד על היום?'. ובהמשך הוא אומר: גם עלי, מישהו אחר מסתכל ואומר לעצמו: הוא ישן, הוא לא יודע, שיישן' (עמ' 120).

הבלבול בין ערות לשינה נוגע לא רק לאי-היכולת להיות 'החולם המבין את החלום' או 'החולם ההופך את החלום למובן' (Grotstein, 2000), אלא לאי-היכולת להיות 'החולם החולם את החלום'. מי

שאינו חולם, אומר אוגדן (Ogden, 2003), אינו יכול להתעורר ואינו יכול ללכת לישון. גיבורי המחזה 'מחכים לגודו' אכן אינם ישנים ואינם ערים, וככאלה הם מתהלכים בתוך חלום ללא חולם, חלום שאיננו ניתן לחלימה, חלום שהסירוב להיות בעליו אכן מותיר אותם מחוץ לעצמם: קרואים ללא מארח, נוכחים ללא שם.

המופעים השונים של היעדר פונקציית העד

אחת האינדיקציות הבולטות להיעדר פונקציית העד בנפש היא השעמום. הפסיכואנליטיקאי מסעוד חאן (Khan, 1986) רואה בשעמום מבנה הגנתי שהנפש מקימה כנגד כל אפשרות של תנועה נפשית או שינוי; ניסיון לאיבון והקפאה של המרחב הנפשי. השעמום, טוען חאן, קשור בחוויה של חוסר אותנטיות. במילים אחרות, כשאדם משרה עלינו שעמום עולה שאלה לגבי החיבור שלו לעצמי האמיתי שלו. עצמי כוזב יוצר פעמים רבות שיח אינטלקטואלי המנותק רגשית ולכן משרה חוויה של ריקנות ושעמום. שעמום, כפי שמציע ויניקוט, הוא תמיד פונקציה של נתק בין האמוציה לקוגניציה, בין הרגש להכרה ולתודעה. זהו מצב המחליף את הסביבה המחזיקה ב'סביבה מחזיקה מחשבתית' ואת האינטראקציה הרגשית בשיח אינטלקטואלי המבודד את הנוכחים בתוכו זה מזה במקום שיחבר ביניהם (Winnicott, 1949). לעתים, כפי שטוען אבנר ברגשטיין במאמרו על השעמום (2008), חוויית השעמום נובעת מפעולה כרונית של ריקון שהאדם משתמש בה על מנת להוציא מטריטוריית החשיבה רגשות שאין הוא יכול לשאת. אפשרות אחרת שהוא מציע היא ההתייחסות לשעמום כאל מפגש עם הגרעין האוטיסטי בתוך הנפש, כלומר כאל אזור של השעיה של הפעילות הרגשית ושל המשמעות, אזור שמה שמתרחש בו הוא למעשה החיאה של יחסים פרימיטיביים עם אובייקט שאינו נוכח. שעמום, טוען ברגשטיין, איננו דרך להביא לחדר את ה'אין אובייקט' אלא את האובייקט המת. אין זו דרך לשחזר את היעדר החיים אלא את נוכחותו של המוות.

אכן, אפשר לחשוב על השעמום כעל ההשתהות על ה'לא כלום'; כעל התגובה המתעוררת בנו לנוכח הלא כלום; כעל אי-יכולתו של האחר לשחק, המשתקת גם את יכולתנו שלנו לשחק ולנוע; כעל האלם הפושט בנו אל מול היעדרה המוחלט של נוכחות רגשית בתוך המחשבה או בתוך הגוף. עם זאת חשוב לזכור כי במצב הטראומטי ביותר חוויית השעמום אינה קיימת באדם המשעמם עצמו, אלא משוכנת באחר, ההופך להיות הנמען היחיד של הריק חסר הבעלים הזה. במילים אחרות, כשאנו חשים שעמום זה משום שבתוך החוויה הכללית שלנו השעמום הוא אירוע יוצא מן הכלל. זה משום שאנו נמצאים מספיק בתוך עצמנו כדי שנרגיש בכך שהושלכנו אל מחוץ לעצמנו.

ניצולי הטראומטיזציה הראשונית אינם חשים שעמום. אין הם חשים דבר מלבד תחושה מעורפלת של חלילות, כזאת המזכירה את היללה הדקה של הרוח החולפת בתוך צינור פעור משני קצותיו. חוויית השעמום איננה אפוא עדות לריק אובייקטיבי. עצם היכולת להעניק משמעות עשויה להפוך כל אירוע, כל עניין, למעורר וחי. אם אדם מעורר בנו חוויה של שעמום, הוא לעתים מעיד בכך על פגם ביכולת מתן המשמעות שלו עצמו. המשעמם הוא זה המשליך לתוך האחר את המתקפה על המשמעות, כלומר מונע מן האחר להפעיל עליו את פונקציית המשמעות שלו. שעמום הוא אפוא המקום

שבו היעדר פונקציית העד אצל האחד מושלך לתוך האחר באופן המוחק והמאיין גם את פונקציית העד שלו עצמו.

לא רק השעמום אלא גם מחלות פסיכוסומטיות הן מופע מרתק של היעדר פונקציית העד. בדומה למוזלמן של אגמבן, מחלות פסיכוסומטיות מהוות מעין עדויות חשופות ללא עד, סיפור ללא בעלים, דיבור בעל גוף פיזי – אך נעדר גוף ראשון מדבר. אלה הן קרוב לוודאי העדויות החשופות והצלולות ביותר על אודות החוויה הסובייקטיבית, אך בו בזמן גם המקומות שבהם הסובייקט, כעד לעצמו, הוא הנעדר ביותר. אדון בכך בהרחבה בפרק הבא.

מטראומטיזציה, כמו מטראומה, אין ניצולים אמיתיים. ישנם אלה שלא שרדו, הם המתים, וישנם אלה ששרדו לכאורה, הם 'המתים החיים'. בתוך קטגורית 'המתים החיים' ישנם אלה שהם גם מתים וגם חיים, ואלה שאינם מתים ואינם חיים. פונקציית העד בנפש היא אולי מה שמבחין בין המת החי לבין זה שאינו מת ואינו חי. ההבדל בין אדם היכול להעיד על הטראומה שלו לבין זה שאינו יכול להעיד עליה אפילו בינו לבינו, הוא שמי שנושא עדות בעבור עצמו הופך בכך את הטראומה לסוג של קניין נפשי, ואילו בעבור מי שאיננו יכול להעיד היא הופכת למנגנון מדלדל, מצמצם ומעקר. לסוג של קניין שלילי. גיבורי 'מחכים לגודו', ממש כמו גבריאלה, מתנהלים בתוך קיום נפשי שאין בו הבדל בין הכרה לאי-הכרה. במובן זה הם דוגמה מובהקת ל'שאינם חיים ואינם מתים'. בהיעדר יכולת לשאת עדות בעבור עצמם הם תלויים בין חיים למוות, מהלכים על תפר דק שאינו הופך למרחב מחיה ואינו מאפשר חיים בעלי נפח, או חיים בכלל.

חומרים טראומטיים הם חומרים המפעילים בנפש תהליך של איון עצמי. חומציותם יוצרת בנפש הנושאת אותם שסע. השסע הזה שואב לתוכו הן את התכנים הבלתי נסבלים והן את הסובייקט החווה אותם. תרומתו של רעיון היעדר פונקציית העד בנפש קשורה בהבנת האופן שבו השסע הזה מתהווה בתוך הנפש באמצעות איון המחיצות בין הלוגיקה הסימטרית והא-סימטרית, עד לדרגה שבה ישנו איון מוחלט של ההבחנה בין אני ללא-אני, בין סיבה למסובב ובין פנים לחוץ. איון המחיצות האלה משאיר את הסובייקט כלוא בתוך טריטוריה של קניין שלילי, טריטוריה שבתוכה החומרים הריקים אינם עוברים עיכול ועיבוד על ידי הסובייקט החווה אלא מאיינים אותו על ידי סילוקו מתוכם.

כפי שהצעתי בראשיתו של הפרק הזה, כדי שתיווצר בתוך הנפש טריטוריה של קניין שלילי דרושה סצנה התפתחותית שבתוכה ישנו צירוף של אלימות אימהית עם היעדר שלישי (קונקרטי או מדומיין) המסמן את האופציה של חריגה מחוויית חוסר האונים. מאחר שפונקציית העד היא הפונקציה החוצצת בין הנפש לבין התהליכים המאיינים – היעדרה מפעיל ומאפשר את תהליכי האיון במלוא עוצמתם ההרסנית.

במקום הזה סיכויו היחיד של הסובייקט הוא האפשרות להעביר את החומרים הריקים תהליך עיכול בתוך סובייקט אחר שאי-אפשר לאיינו. בניגוד לתהליך ההזדהות ההשלכתית שבתוכו הדגש הוא על חומציות החומרים עצמם, בסיטואציה הנפשית של היעדר פונקציית העד הדגש בתוך תהליך ההזדהות ההשלכתית הוא על הפונקציה המרוקנת של החומרים האלה, ועל עמידותו של המטפל בפני איונו כסובייקט בתוך ומתוך חוויית ההעברה הנגדית.

המקרה של גבריאלה מדגים במובן זה את סצנת היעדר פונקציה העד בנפש על כל פניה: החל בהיעדר החציצה בין הגוף הראשון לגוף השלישי ובין חומרי האני וחומרי הלא-אני, וכלה בהפעלת המטבוליזם השלילי שאיים לאיין גם אותי, בתוך ההעברה הנגדית, כסובייקט חווה וחושב. הדבר היחיד המחזיק יחד את גיבורי 'מחכים לגודו' הוא הציפיה לאותו 'שלישי' שיעיד על קיומם מתוכו ויעצור באמצעות העדות הזאת את תהליך האיון שלהם כסובייקטים. בדומה לכך, סיכוייה של גבריאלה היה טמון גם בהתעקשות שלי להעביר באמצעות מערכת העיכול שלי את החומרים הריקים טרנספורמציה לחומרים מלאים הניתנים להבנה ולעיכול מחדש גם על ידה, מבלי שיאינו אותה כסובייקט חווה.

ביצירתו 'בית המרפא בסימן שעון החול' כותב ברונו שולץ (1986): 'כאשר פעם אחת הוקעה העלילה ממסלולו של הזמן, הרי שנעשתה עמוקה לאין חקר, בלא תחתית, כזו ששום חזרה עליה לא תמצה אותה' (עמ' 127).

טראומטיזציה מתמשכת היא עלילה שהוקעה ממסלול הנפש עד כדי כך שחדלה להיות עלילה. עובדת היותה 'עמוקה לאין חקר' מתקיימת קיום פרדוקסלי לצד היותה 'בלא תחתית'. מה שאין לו תחתית איננו עמוק ואיננו שטוח, הוא פשוט מצוי מחוץ לאפשרות למדדו, אולי גם מחוץ לאפשרות לחקרו. אם העד הוא הפונקציה המאפשרת את האומדן, היעדרו המופנם משאיר את הסובייקט הנפשי בתוך טריטוריה עקורה, טריטוריה שמנוע ממנה אפילו כוחה המפוקפק, המנחם, של החזרה. הסיבה איננה קשורה בכך שהחזרה איננה יכולה למצות את עוצמת האירוע שעליו היא חוזרת. היא קשורה בכך שאין לנפש אפשרות לחזור על מה שטרם נחוה, על אותו דבר שעדיין לא נאמר בשם אומרו אפילו פעם אחת.